

Boris DABOVIĆ

PROGRAM OBNOVE I REVITALIZACIJE TVRĐAVE »ŠPANJOLA«

I. OPŠTI PRISTUP

Uvod

Jedan od najmlađih gradova u Boki Kotorskoj i na našoj južnoj jadranskoj obali, Herceg-Novi proslavio je nedavno 600-godišnjicu postojanja. Kroz proteklih šest vijekova, od prvih začetaka stalnih naselja, tačnije od predurbane faze, pa do naših dana grad se razvijao, širio i sticao atribute razvijene sredine, kako u organizaciono-upravnom i društveno-političkom, tako i u ekonomsko-materijalnom i kulturno-istorijskom pogledu. No, život je na ovom području imao svoje tokove i mnogo prije nego što su udareni temelji starom gradskom jezgru, o čemu svjedoče brojni arheološki nalazi na lokalitetima u bližoj i daljoj okolini starog grada, od kojih neki datiraju još iz praistorijskog perioda.

Istorijski pregled

Zbog svog izuzetnog geografskog, strateškog i geopolitičkog položaja Herceg-Novi je bio česta meta raznih osvajača, koji su se na njegovoj teritoriji smjenjivali od 1483. do 1944. godine. Svi oni su htjeli da se što duže zadrže na ovom prostoru, pa su redovno po osvajanju grada i uspostavljanju svoje vlasti započinjali obnovu starih i izgradnju novih utvrđenja i drugih fortifikacionih objekata. Jedno od utvrđenja iz vremena tuđinske prevlasti u ovim krajevima, koje je gotovo u potpunosti sačuvano u svom prvočitnom izvornom obliku, je stara gradska tvrđava poznata pod nazivom Španjola. Njen nastanak vezan je za period prve vladavine Turaka na ovom prostoru, od 1483. do 1538. godine. Mada nema pouzdanih pisanih tragova, pretpostavlja se da je Španjola baš tada sagrađena. Turci su vrlo dobro uočili strateške pred-

nosti brežuljka zvanog Bajer smještenog na sjeverozapadnoj strani nad gradom, na visini od oko 170 m/nm, koji dominira ulazom u Bokokotorski zaliv i izvanredno kontroliše istočnu, po konfiguraciji terena i u odbrambenom smislu slabo zaštićenu stranu, sa koje su kroz vijekove dolazile sve opasnosti za grad i njegove žitelje, pa su na njemu i podigli tvrđavu.

Za vrijeme svoje kratkotrajne vladavine od 1538. do 1539. godine Španci su nastavili sa opravkom gradskih bedema i izgradnjom utvrda. U tom kratkom intervalu oni su nastavili restauraciju i dogradnju gornje gradske tvrđave. Od tada je ona od ovdašnjeg stanovništva nazvana Španjola, dok je u sačuvanim kartama i gravirama iz tog vremena ostala poznata pod nazivom Gornji grad.

U knjizi Herceg-Novi, Istorische Bilješke od Toma K. Popovića, spominje se na jednom mjestu i ova tvrđava. U izvještaju podnesenom mletačkom vojvodi Andriji Doriji nakon povlačenja Španaca između ostalog stoji i ovo: »Na poznatom vam brežuljku, po vašoj naredbi i po nacrtu što nam ostaviste, podigosmo tvrđavu i prokrčimo iz grada do nje podzemni put, kuda se u skrajnoj potrebi unosaše u nju što nam trebovaš. Tvrđavi po vašoj takođe naredbi, nadjenusmo ime Karlo V., car rimski!«¹

Međutim, malo je vjerovatno, da su Španci za vrijeme svoje kratkotrajne vladavine, od 28. oktobra 1538. do 25. avgusta 1539. godine, mogli podići ovako grandiozni fortifikacioni objekat.

Poslije opsade od gotovo mjesec dana, Turci su ponovo osvojili grad. Odmah su grozničavo nastavili obnovu ratom porušenih zidina i utvrđenja. Tada su Turci, po njemačkom istoričaru i piscu Kolu² porušili manju špansku tvrđavu i na istom mjestu podigli novu, o čemu svjedoči orijentalna arhitektura i arapski natpis nad ulazom, koji u prevodu glasi: »Ovu je tvrđavu po sultanovoj naredbi, podigao Sulejman sin velikog emira Selimana Hana, moćnog i čestitog viteza, čiji je brat Sinan-beg, veliki vezir sultanov — neka bi poživio duga ljeta i napredovao u sreći i lmanju pod zakriljem i uz pomoć milostivog boga. — A pjesnici, koje put ovuda nanese, neka bi, gledajući na me zanosno kliknuli: Da krasna ti si, divna zgrado!«³

Nakon druge turske vladavine, koja je trajala neprekidno skoro 150 godina, na ovom području relativno brzo će se smjenjivati novi osvajači. Turke će protjerati Mlečani, a njih Austrijanci. Nakon toga smjenjuju se Rusi i Francuzi, pa ponovo dolaze Austrijanci.

¹ Tomo K. Popović, Herceg-Novi, Istorische Bilješke, knjiga prva, 1382, 1797, str. 32.

² Isto, str. 32.

³ Isto, str. 33.

Druga austrougarska okupacija će potrajati do kraja prvog svjetskog rata, odnosno do pripajanja ovih krajeva matici zemlji ujedinjenjem u Kraljevinu SHS 1. XII 1918. godine. No, ta sloboda će kratko potrajati, jer po izbijanju drugog svjetskog rata Herceg-Novi će opet biti okupiran od italijanskih fašističkih i njemačkih nacističkih trupa. Ova okupacija će potrajati do oslobođenja grada 28. oktobra 1944. godine, odnosno do konačnog oslobođenja Jugoslavije. Kroz dugi period strane dominacije Španjola je kao tvrđava uglavnom zadržala prvo bitni oblik i namјenu, uz određene gradevinske intervencije, koje su preduzimali navedeni osvajači.

Period od upada Mlečana u ove krajeve pa do konačnog oslobođenja još nije dovoljno istražen, a u jednom razgovoru saznali smo da nema pisanih dokumenata iz bliže prošlosti, koji bi nam pomogli u rasvjetljavanju novije istorije ovog grandioznog fortifikacionog objekta. Zanimljivo bi bilo saznati hronologiju dogadaja i redoslijed gradevinskih zahvata i drugih intervencija, koji su obavljeni kroz vijekove, kako na samoj tvrđavi i unutar njenih zidina, tako i u njenoj neposrednoj okolini.

Rekognosciranjem čitavog kompleksa i okolnog terena lako se može ustanoviti da je većina manjih gradevinskih objekata unutar kompleksa i izvan njega bila izgrađena u vremenu od početka druge austrijske okupacije do kraja drugog svjetskog rata, a to znači u prvoj polovini XX vijeka.

Do završetka drugog svjetskog rata tvrđava i svi objekti unutar zidina i u njenoj neposrednoj blizini bili su u upotrebi. U razdoblju između dva rata na Španjoli je bio stacioniran artiljerijski divizion jugoslovenske kraljevske vojske, koji je imao kasarnu, kuhinju, skladište hrane, vlastiti rezervoar sa vodom za piće, kapelu, skladište municije, sanitarni čvor, konjušnicu sa skladištem hrane i druge neophodne prostore za boravak i život većeg broja ljudi. Poslije kapitulacije stare Jugoslavije, tu su bile stacionirane manje jedinice neprijateljske vojske, koje su čitav kompleks i dijelove tvrđavskih zidova na sjeverozapadnoj i jugoistočnoj kuli opasale bodljikavom žicom. Porед toga u neposrednoj blizini bili su podignuti i bunkeri od armiranog betona, od kojih je jedan ostao sačuvan.

Sa žaljenjem ovdje moramo konstatovati, da su u stanje u kakvom se danas nalazi ovaj vrijedni objekat uglavnom dovele »intervencije« mjesnog stanovništva, koje su uslijedile odmah poslije rata, a kasnije nezainteresovanost i nebriga društva u cijelini.

Postojeće stanje

Ovdje ćemo samo u najkraćim crtama prikazati postojeće, bolje rečeno zatećeno stanje. Tvrđavski kompleks nalazi se na prirodnom uzvišenju iznad grada. Unutrašnji prostor između zidina

pravougaonog je oblika veličine 43 x 40 m. Zidovi su od kamena debljine od 3,72 do 4,76 m. Dužom stranom tvrđava je orijentisana u pravcu sjever — jug i na četiri ugla ima okrugle kule čija je visina različita zbog pada terena i kreće se od 7,50 do 9,70 m. Promjer korisnog prostora unutar bočnih kula kreće se od 7,30 do 7,50 m. Dijametar gornjeg krovnog otvorenog prostora iznosi od 11,50 do 11,90 m. Sa južne strane između dvije kule izgrađen je niži istureni dio objekta dužine 35 m, maksimalne širine 15 m. Debljina kamenih zidova na tom dijelu iznosi od 0,66 do 0,98 m.

Unutrašnji prostor između zidina popunjeno je ostacima sedam manjih kamenih objekata, koji su kroz minule vijekove imali najrazličitije namjene. Većina objekata imala je samo prizemlje, dok su dva imala i prvi sprat. Samo jedna od spomenutih zgrada sačuvana je gotovo u potpunosti. Kod ostalih objekata ostali su sasvim ili samo djelimično očuvani samo kameni zidovi, čija debljina iznosi od 0,50 do 0,80 m.

II. PROGRAMSKI CILJEVI OBNOVE I ZASTITA GRADITELJSKOG NASLJEDA

Po prvobitnoj namjeni Španjola pripada grupi fortifikacionih objekata, a po istorijskom značaju, neimarskoj i prostorno-ambijentalnoj vrijednosti spada među spomenike kulture.

Prvi zadatak ovog programa je zaštita objekta od daljeg fizičkog propadanja i sprječavanje dalje neplanske izgradnje u njegovoj neposrednoj blizini, koja u posljednje vrijeme uzima sve više maha i tako ugrožava ovaj jedinstveni spomenički kompleks. Drugi ne manje važan zadatak je oživljavanje tvrđave, odnosno »puštanje u opticaj« ovog za sada »mrtvog kapitala« koji, iako na dohvati ruke, godinama »leži« neiskorišten. Drugim riječima objektu treba udahnuti novi život obecnjajućem odgovarajućih uslova, koji će zahvaljujući novoj namjeni omogućiti zadovoljenje kulturnih i drugih potreba većem broju ljudi. To se, po našem mišljenju, može postići uvođenjem više raznih sadržaja, koji će se međusobno povezivati i dopunjavati, a čije će ponude biti uvijek privlačne i atraktivne, ne samo lokalnom stanovništvu nego i njihovim sve brojnijim gostima tokom čitave godine.

Da bi se to postiglo treba:

1. Zaštititi i očuvati ovaj spomenik kulture u izvornom obliku sa uklanjanjem pojedinih objekata novijeg datuma, koji ne dozvoljavaju uvođenje novih sadržaja.
2. Odrediti široku zaštitnu zonu oko čitavog spomeničkog kompleksa, u kojoj će biti zabranjene sve radnje i intervencije, čijim

bi se izvršenjem mogao ugroziti sam objekat i njegova neposredna okolina, čime bi se umanjile njegove stvarne i ambijentalne vrijednosti.

3. Na odgovarajući način regulisati i osposobiti postojeće i izraditi nove saobraćajnice iz pravca Igala i okolnih stambenih naselja, sa posebnim naglaskom na pješački saobraćaj. Na mjestima blizu glavne saobraćajnice, gdje je to moguće treba izraditi prostore za parkiranje motornih vozila.

4. Zadržati i sačuvati ambijentalno-oblikovne kvalitete kompleksa vodeći računa o upotrebi materijala i načinu njegove ugradnje, koristeći elemente i detalje koje su primjenjivali stari građitelji. Posebnu pažnju treba obratiti ograničavanju visina budućih objekata, ne samo u bližoj — neposrednoj, nego i daljoj okolini, kako bi se ovoj aglomeraciji sačuvala silueta i prostorno-oblikovna vrijednost stvarana vijekovima.

Kako se iz naprijed izloženog može zaključiti, osnovni cilj izrade Programa obnove i revitalizacije Španjole u prvom redu je očuvanje u kvalitativno-kvantitativnom smislu arhitektonsko-građevinskog i urbanog nasljeda, u onom obliku u kojem je ono zatećeno u momentu obavljanja istražnih radova i snimanja postojećeg stanja. Ranije spomenuti istražni radovi uglavnom su obuhvatili izradu arhitektonskih načrta i projekata postojećeg stanja svih objekata sa opisom zatećenog stanja i odgovarajuće fotodokumentacije.

Pored navedenog, za pravilno očuvanje pojedinih starih sadržaja, te planiranje i uvođenje novih funkcija u proces revitalizacije potrebno je uključiti i veći broj budućih korisnika, jer će se na taj način lakše i brže riješiti mnogi složeni problemi vezani za ovaj proces, a planiranje će biti realnije što će kasnije olakšati izradu investiciono-tehničke dokumentacije i pravilno usmjeravanje društvenih sredstava.

III. PROGRAMSKE OSNOVE OBNOVE I REVITALIZACIJE

U katastrofalnom zemljotresu 15. aprila 1979. godine, koji je pogodio Crnogorsko primorje, znatna oštećenja pretrpjeli su i pojedini dijelovi tvrđave Španjola.

Tokom izrade prethodnih, pripremnih i istražnih radova obavljeni su razgovori sa predstavnicima društveno-političke i mjesne zajednice, istaknutim poslenicima na polju kulture i stručnjacima iz specijalizovanih ustanova u gradu. Na osnovu tih razgovora i mišljenja, još jedanput je potvrđeno ranije stećeno saznanje da je Španjola, kao izuzetna urbana aglomeracija na ovom području, po funkciji, cjelovitosti i očuvanosti njenih pojedinih dijelova jedan od najvrijednijih starih fortifikacionih objekata u Boki Kotorskoj. Pored kotorskih odbrambenih zidina i utvrđenja i utvrde-

nja zvanog Mamula na ostrvu Lastavici, na samom ulazu u zaliv kao jedinstveni kulturno-istorijski objekat sa velikom spomeničkom, arhitektonskom i ambijentalnom vrijednošću, pruža neograničene mogućnosti za eksploataciju u turističko-ekonomskom i kulturno-zabavnom pogledu.

Iz svega navedenog, proizlazi zaključak da ovaj spomenički kompleks treba obnoviti, restaurirati i revitalizirati, kada se za to steknu svi potrebni uslovi. Međutim, sa njegovom obnovom i zaštitom se ne smije čekati u nedogled, jer bi bilo više nego žalosno, da Španjola doživi sudbinu Citadele?

Kada se budu vodili razgovori sa zainteresovanim, odnosno sa budućim korisnicima, ne smije se podleći pritiscima sa bilo koje strane, ni zahtjevima, koji bi isli na štetu stručnih rješenja ili one mogućavali i usporavali složeni proces obnove. Sve poslove vezane za obnovu i revitalizaciju treba obaviti organizovano i kompleksno do najsjajnijih detalja. Naročitu pažnju treba posvetiti izradi projektne dokumentacije. Svi projekti se moraju raditi prema urbanističko-tehničkim uslovima, koje je propisao Urbanistički projekt.

Nosioci poslova

Glavni nosioci poslova na obnovi i revitalizaciji Španjole treba da budu: Samoupravna interesna zajednica za kulturu i nauku iz Herceg-Novog i Radna organizacija za projektovanje »Projekt« iz Herceg-Novog, koja je već obavila prethodne i istražne radove i snimanje postojećeg stanja. Bilo bi korisno i poželjno da spojenuta projektna organizacija za SIZ kulture i nauke i ubuduće obavlja sve organizaciono-tehničke poslove vezane za obnovu Španjole.

Sekretarijat za građevinske i komunalne poslove Skupštine opštine Herceg-Novi i SIZ za kulturu i nauku iz Herceg-Novog moraju da odredi stručnu komisiju za reviziju Programa obnove i revitalizacije i Urbanističkog projekta Španjole, dokumenata, koji tačno treba da ustanove sve buduće sadržaje, veličinu prostornog zahvata i da konačno vizuelno definiraju ovu urbanu aglomeraciju.

Predviđeni radovi

Svi potrebni radovi, koji se moraju obaviti po ovom programu, međusobno se uslovljavaju, a mogu se podijeliti u tri osnovne grupe.

1. Prethodni, pripremni i istražni radovi;
2. Radovi na planiranju i projektovanju;
3. Radovi na realizaciji i izvođenju.

Prethodni, pripremni i istražni radovi

Po svojoj važnosti i obimu ova grupa radova je veoma značajna, jer stvara neophodne podloge i daje potrebne uslove za sve ostale radeve koji slijede. Za ovu, kao i preostale dvije grupe radeve potrebni su stručnjaci raznih specijalnosti i različitih profila. U sklopu ove grupe treba obaviti slijedeće poslove:

- Izraditi geodetske podloge sa izohipsama, brojevima katastarskih parcela i granicama zahvata u razmjeri 1 : 500.
- Dati detaljan prikaz svih postojećih objekata unutar kompleksa sa postojećim saobraćajnicama i objektima infrastrukture kao i drugim javnim površinama.
- Izraditi opšti plan kompleksa sa svim postojećim objekti ma unutar i izvan zidina. Prethodno pribaviti geodetsku situaciju u razmjeri 1 : 200 sa kotama terena, na kojoj treba numerisati sve postojeće objekte. Opšti plan treba da prikaže sve objekte u razmjeri 1 : 200 i to: prikaz osnova prizemlja, prikaz osnova I sprata, prikaz osnova krova, prikaz postojećeg vrijednijeg rastinja.

Uporedo sa gore navedenim poslovima treba obaviti arhitektonsko snimanje svih objekata, koji će biti obuhvaćeni urbanističkim projektom. Arhitektonskim snimanjem objekata uzimaju se svi potrebni podaci, na licu mjesta, sa iscrtavanjem postojećeg stanja za sve fortifikacione i druge objekte. Projekti postojećeg stanja treba da sadrže slijedeće priloge: sve osnove, sve karakteristične presjeke, sve vanjske izglede, karakteristične detalje fasadne i druge plastike, detalje otvora — prozora i vrata, karakteristične građevinske i konstruktivne detalje.

Sve projekte postojećeg stanja treba raditi u razmjeri 1 : 50, a detalje u razmjeri 1 : 20, 1 : 10, 1 : 5 ili 1 : 1, ako se za to ukaže potreba. Ovi projekti dostavljaju se investitoru u šest primjeraka, propisno uvezani.

Prilikom arhitektonskog snimanja treba izraditi i odgovarajuću fotodokumentaciju. Za svaki objekat, u zavisnosti od zatečenog stanja i njegove stvarne vrijednosti, napraviti po 6—8 snimaka i izraditi po 6 fotografija veličine 9/12 cm i po jednu fotografiju veličine 13/18 cm. Bilo bi poželjno da se sama tvrdava i njeni najinteresantniji dijelovi i karakteristični arhitektonsko-građevinski detalji snime i u kolor tehnici i da se izrade po dvije fotografije veličine 9/12 cm.

Analize

Ako bude moguće, treba sakupiti sve dostupne stare planove, gravire i fotografije, koje se odnose na ovaj kompleks i hronološki ih srediti. Za tu svrhu tražiti pomoć od domaćih stručnih institucija: muzeja, arhiva i drugih, kao i istaknutih stručnjaka na polju istorije arhitekture i umjetnosti.

Izvršiti potrebne analize i za sve objekte po mogućnosti odrediti stilsku pripadnost prema sačuvanim detaljima i drugim karakteristikama. Zatim, treba odrediti približno vrijeme njihovog nastanka, većih prepravki ili dogradnji.

Pored toga, poželjno bi bilo za sve objekte odrediti prvobitnu, i kasnije namjene ako ih je bilo više.

Izvršiti valorizaciju arhitektonske i ambijentalne vrijednosti.

Napraviti analizu opšteg stanja svih objekata, a rezultate prikazati na situacionom planu 1 : 500.

Na kraju, izvršiti razvrstavanje objekata po grupama za:
potpunu zaštitu,
djelimičnu zaštitu,
adaptaciju i sanaciju,
potpuno rušenje.

U posljednju grupu spadaju objekti koji nemaju nikakvu istorijsku i arhitektonsku vrijednost ili nisu u skladu sa ambijentom.

Kao najvažnije, treba odrediti područja i zone u kojima je zabranjena svaka nova gradnja.

Radovi na planiranju i projektovanju

Kako je već ranije rečeno, širi kompleks tvrđave Španjola doživio je krajem drugog svjetskog rata teška razaranja. Tada su pojedini objekti srušeni gotovo do temelja. Ono što nije uništilo ratni vihor, raznijele su vješte i »vrijedne« ruke nesavjesnih pojedinaca, koji su poskidali sve što se moglo ponijeti. Tada su nestali: drveni kapci sa prozora, prozori i vrata, kameni dovratnici i doprozornici, drvene stropne i krovne grede, krovni pokrivač, puna masivna metalna krila dvokrilne dvorišne ulazne kapije (teška oko dvije tone), te metalna postolja za topove i, na kraju, dobar dio fino obrađenih kamenih blokova od kojih su bili izgrađeni spomenuti objekti. Ovaj kratki spisak nestalih građevinskih clemenata napravljen je nasumice, bez nekog reda, a bio bi znatno duži kada bi se išlo od zgrade do zgrade.

Zemljotresi 15. aprila i 24. maja 1979. godine ostavili su trag i na objektima ovog kompleksa u kome je život praktično prestao odmah po završetku rata. Da bi se život vratio u ovu staru urbanu cjelinu u obliku koji ona i zaslužuje potrebno je izraditi odgovarajući urbanistički plan.

Još prije zemljotresa na nivou grada i opštine razmišljalo se o zaštiti spomenika kulture na ovom području. Već pedesetih godina ovog vijeka u Herceg-Novom je bilo osnovano preduzeće za zaštitu i sanaciju spomenika kulture, koje je poslije kratkog vremena, zbog nedostatka finansijskih sredstava prestalo da postoji. Od tada pa do sredine 1983. godine, kada su stručnjaci RO »Pro-

jejt» iz Herceg-Novog pokrenuli pitanje sanacije i revitalizacije tvrdave Spanjola, o ovom problemu gotovo se nije ni razmišljalo. Prije tri godine došlo se do zaključka da treba izraditi jedan planski dokument, koji bi trajno riješio pitanja namjene prostora, način revitalizacije i rekonstrukcije, izbor materijala i drugo. Po svom obimu i specifičnosti problema koje tretira i rješava, kao i po načinu obrade ovaj planski dokument treba da odgovara standardima za izradu Urbanističkog projekta, a u primjeni da ima rang i dejstvo Detaljnog urbanističkog plana. Obzirom na spomenuto dejstvo procedura njegovog usvajanja je ista kao i za Detaljne urbanističke planove. Zbog specifičnosti objekata i problematike u koju zadire prethodno je potrebno uspostaviti odnos i sa važećim planovima višeg reda na području opštine. Službeni naziv plana o kojem je riječ, prema odluci Skupštine opštine, trebao bi da bude: Urbanistički projekt Spanjole.

U fizičkom pogledu područje zahvata ove urbane aglomeracije može se podijeliti u dvije zone. Prvu čine objekti omeđeni kulama i tvrdavskim zidinama, a drugu fazu predstavljaju cjeline nastale tokom XIX i u prvoj polovini XX vijeka i slobodne površine u neposrednoj blizini kompleksa.

Prema posebnim uslovima treba riješiti pitanje pjesačkog, motornog i stacionarnog saobraćaja u drugoj zoni, kako u kasnijoj eksploataciji ne bi došlo do neočekivanih teškoća.

Prilikom obnove, revitalizacije i rekonstrukcije treba se strogo pridržavati načela i preporuka iz ovog programa.

Konzervatorski uslovi

Odmah na početku ovog poglavlja treba reći da se mora, u prvom redu poštovati osnovni princip zaštite graditeljskog nasljeđa kroz očuvanje fizičkog integriteta spomeničke cjeline, svih njenih faza i dijelova, kao i neposredne okoline u izvornom obliku, uz obavezno »poštovanje stare materije i autentičnih dokumenata«, kako to lijepo kaže Venecijanska povelja iz 1964. godine.

Sva buduća projektna rješenja moraju poštovati spomenute principe i moraju biti odobrena od Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Cetinja.

Zatim, treba naglasiti da su zabranjene sve gradevinske intervencije, koje bi isle na štetu spomeničkih obilježja objekata. Prilikom izvođenja radova na rekonstrukciji i revitalizaciji koristiti isključivo stare autohtone materijale. Na svim vanjskim i drugim vidljivim dijelovima objekata ne dozvoljava se primjena novih materijala, kao što su: beton, aluminijum, sintetske i druge vještačke materije. Uništeni dijelovi i detalji na objektima moraju se zamjeniti odgovarajućim, starijm i kompatibilnim materijalima kako

po strukturi i teksturi, tako i po izvorištu, boji i obliku. Pored navedenog, treba sačuvati poseban karakter i lokalni kolorit ove jedinstvene cjeline.

Prilikom projektovanja posebnu pažnju posvetiti obradi detalja u: kamenu, drvetu i kovanom željezu. U tu svrhu koristiti postojeća iskustva i analognia rješenja, koja su karakteristična u graditeljstvu Boke Kotorske. Dobro proučiti i preporučiti oblik i obradu kandelabera i zidnih svjetiljki za vanjsku rasvjetu, vodeći računa o materijalu i načinu ugradnje. Osim toga, treba stvoriti uslove za postavljanje reklamnih tabli i drugih natpisa i upozorenja, odnosno obavještenja, koji će obuhvatiti materijal, dizajn i način postavljanja, a sve u skladu sa Zakonom o zaštiti spomenika kulture SR Crne Gore.

Poslovni prostor

Urbanističkim projektom »Spanjole« treba tačno definisati sav rapolozivi prostor i odrediti mu pravu namjenu prema programskim osnovama obnove i revitalizacije. Poslovni prostor treba maksimalno koristiti za obavljanje kulturnih, turističkih i drugih privrednih djelatnosti, koje će služiti zadovoljenju potreba ovdašnjeg stanovništva i njegovih gostiju, koji tokom čitave godine borave na teritoriji grada i opštine.

Novi sadržaji, koji će se obezbijediti u sklopu Spanjole i u njenoj neposrednoj blizini, moraju na odgovarajući način prezentirati posjetiocima našu kulturnu baštinu. Ne manje značajnu ulogu oni moraju odigrati i u dopuni i obogaćivanju turističke ponude na ovom atraktivnom, ali do sada u tom smislu neiskorištenom prostoru. Zbog toga ovo područje treba na adekvatan način turistički aktivirati.

Da se podsjetimo, da su u periodu između dva rata, Čela i Podi, naselja u blizini Spanjole bili poznata izletišta Herceg Novljana i njihovih prvih gostiju, koji su u ove krajeve počeli dolaziti 1902. godine, kada je dr Antun Magyar, penzionisani husarski kapetan iz Budimpešte u svojoj porodičnoj vili izgrađenoj još 1889. godine otvorio pansion i počeo naplaćivati za gostoprimgstvo. To je po kvalitetu usluga i konforu bio prvi hotel na srednjem i južnom Jadranu, poznat po nazivu »Pansion na zelenoj plaži« u Zelenici, jer je slijedećih godina porodica A. Magyara podigla još tri nove vile kao depandanse. To je, dakle, bio prvi organizovani oblik turizma u ovim krajevima i nastavio je svoj dalji razvoj izgradnjom hotela »Boka« u Herceg-Novom 1912. godine.

Izgradnjom novih modernih hotelskih kapaciteta i drugih praktičnih sadržaja, turizam je nastavio ekspanziju i u poslijeratnom periodu. No, kompleks tvrdave Spanjola do izrade ovog programa ostao je na marginama.

Svi novi sadržaji biće razmješteni tako da omogućavaju ne-smetano odvijanje raznih oblika djelatnosti. Zato je potrebno pored zatvorenih koristiti i sve raspoložive otvorene prostore za organizovanje kulturno-umjetničkih i drugih priredbi.

Urbanističkim projektom poslovni prostor biće klasificiran po oblicima i vrstama djelatnosti, koje će se tu odvijati. Pošto će se veći dio aktivnosti u ovim objektima odvijati i u večernjim satima, prije davanja saglasnosti za rad treba tačno utvrditi prava i obaveze budućih korisnika. Objekti koji rade noću moraju biti locirani tako da što manje ugrožavaju okolne naseljene zone.

Urbanističkim projektom treba dati osnovna uputstva za izradu projekata rekonstrukcije i projekata enterijera za sve objekte, kako bi se dosljedno poštovalo staro građevinsko nasljede i njegova arhitektura.

Od sadržaja, koji su predviđeni treba odabrati samo one, koji će u turističkoj, kulturnoj ili drugoj privrednoj eksplotaciji dati najbolje rezultate.

Kulturni i javni sadržaji

Od svog nastanka u XVI vijeku, pa do završetka drugog svjetskog rata Španjola je služila isključivo u vojne svrhe. Poslije rata potpuno je opustošena i napuštena, pa se sada nalazi u nekoj fazi postepenog i laganog, ali sigurnog i neumitnog propadanja. Potrebno je hitno preuzeti odgovarajuće mјere za njenu fizičku zaštitu i oživljavanje, kako to predlaže i ovaj program. To se može postići jedino promjenom namjene i uvođenjem novih atraktivnih sadržaja, koji će privlačiti domaće i inostrane posjetioce tokom čitave godine.

Od kulturnih i drugih javnih sadržaja ovaj program predviđao je slijedeće:

1. Manju arheološku zbirku, koja će prezentirati ranije pronađene predmete i druge eksponate sa područja Bajera.
2. Izložbeno-prodajnu umjetničku galeriju, koja bi radila tokom cijele godine.
3. Spomen-muzej eksponata iz NOB, sa stalnom izložbom trofejnog oruđa, na otvorenom prostoru sa istočne strane.
4. Umjetničku galeriju sa stalnom postavkom izložbe »600 godina Herceg-Novog».
5. Tradicionalnu, stalnu izložbu skulptura od kamena, bronce i drveta na otvorenom prostoru pod nazivom »Otvoreni atelje», koja bi prezentirala najbolja ostvarenja iz zemlje i inostranstva, i to svake godine druga tema, drugi materijal, drugi autor ili grupa stvaralaca.

6. Malu otvorenu scenu za održavanje pozorišnih, zabavnih, folklornih i drugih muzičkih priredbi. Ovaj prostor u ljetnim mjesecima, u slobodnim terminima, mogao bi da se koristi i kao ljetni bioskop. Ovdje bi se moglo odvijati i tradicionalne folklorne priredbe vezane za kulturnu tradiciju i folklor Boke Kotorske.

7. Specijalizovani prodavnicu umjetničkih predmeta, čuvenih reprodukcija, kopija dragocjenih predmeta i drugih vrijednih eksponata arheološke zbirke i rijetkih suvenira, koji imaju određenu umjetničku vrijednost.

8. Manji zatvoreni prostor, koji bi pružao sve turističke, poštanske i bankarske usluge, sa prodajom rijetkih jugoslavenskih poštanskih maraka (veoma cijenjenih u inostranstvu), za filateliste kolezionare.

Trgovinski objekti

S obzirom na frekvenciju i broj ljudi, koji će posjećivati ovaj kompleks treba obezbijediti prostor za slijedeće trgovinske sadržaje:

Prodavnicu fotomaterijala i optičkih predmeta;

Prodavnicu cigareta, inoštampi, brošura i knjiga na stranim jezicima;

Prodavnicu domaće radinosti, narodnih rukotvorina i suvenira;

Prodavnicu antikviteta;

Prodavnicu domaćih suvenir-pića.

Objekti turizma i ugostiteljstva

Za ovu vrstu usluga treba obezbijediti najkvalitetniji prostor, koji će obogatiti turističku i ugostiteljsku ponudu na nivou grada.

U sklopu ovog kompleksa predviđaju se slijedeći turističko-ugostiteljski sadržaji:

1. Restoran sa specijalitetima bokeljske kuhinje;

2. Univerzalni restoran, koji će imati i internacionalni menu;

3. Noćni bar sa internacionalnim programom, koji bi radio u kasnim večernjim satima, kada ostali lokali u gradu ne rade;

4. Jedan manji snack-bar, koji će služiti za okrepljenje i osvježenje brojnih posjetilaca ovog atraktivnog kompleksa;

5. Bokeljsku konobu sa mlijecnim, suhomesnatim i drugim specijalitetima najbližeg planinskog zaleda, kao što su: sir iz ulja, pršut, sir iz »mještice« i drugo, kao i originalnim alkoholnim pićima sa ovog područja.

Kod ovih objekata posebnu pažnju posvetiti obradi, zaštiti i korištenju otvorenih prostora — ljetnih terasa.

Urbanistički projekat

U poglavlju o planiranju i projektovanju rečeno je da se mora izraditi jedan planski dokumenat širokog spektra dejstva, koji će tehnički regulisati problematiku obnove i revitalizacije. Ovaj dokumenat pod nazivom Urbanistički projekat treba da predloži funkcionalno rješenje, namjenu i spratnost objekta, koji ostaju u funkciji, te obradu, kako cjeline, tako i pojedinačnih objekata i pripadajućih okolnih slobodnih površina. Sve navedeno može se obezbijediti na osnovu: projekata postojećeg stanja objekata i slobodnih prostora, opštih konzervatorskih i konstruktorskih uslova i naprijed izloženih, odnosno zadatih sadržaja drugih pokazatelja. Urbanistički projekat treba da predloži idejno urbanističko-arhitektonsko rješenje cijelokupnog kompleksa u razmjeri 1:200. Nakon toga treba pristupiti izradi ostalih projekata kako slijedi:

1. Idejna rješenja objekata infrastrukture. Prikaz zelenih površina sa odnosima izgrađenih i neizgrađenih površina.

2. Idejna rješenja pojedinačnih objekata sa namjenom površina i to opšti plan u razmjeri 1 : 200: osnove prizemlja, prvog sprata i krovnih ravni (pogled odozgo).

3. Uzdužni i poprečni presjek kroz čitav kompleks u razmjeri 1 : 200.

4. Saobraćajno rješenje u osnovi — opšti plan u razmjeri 1 : 200, sa načinom obrade zastora, visinskim kotama, padovima i odvodnjavanjem površinskih voda. Zatim, dati prikaz pješačkih prilaza i parkinga, sa uređenjem neposredne okoline, režimom saobraćaja, načinom snabdijevanja svih objekata i obezbjedenjem pristupa kolima vatrogasnog službe i hitne pomoći.

5. Dati detaljan prikaz obrade slobodnih površina u sklopu obnove tvrđave, pojedinačnih objekata i neposredne okoline izvan zidina.

6. Za sve javne površine u sklopu cijelokupnog prostora, koji se obrađuje izraditi dendrološki plan u razmjeri 1 : 200, posebno vodeći računa o parternom zelenilu.

7. Uz sve projekte i grafičke priloge dati potrebna tekstualna obrazloženja.

8. Izraditi Sinhroni plan, koji predstavlja skupni prikaz idejnih rješenja, uključujući i idejna rješenja komunalne infrastrukture.

9. Posebnim elaboratom obuhvatiti sve neophodne mjere opštenarodne odbrane.

10. Dati urbanističko-tehničke uslove za projektovanje pojedinačnih objekata.

11. Priložiti opise postojećeg stanja za: vodovod, kanalizaciju, odvođenje oborinskih voda, elektro i TT mreže.

Idejni projekti infrastrukture

Prije pristupanja izradi idejnih projekata infrastrukture treba napraviti »inventar« postojećih podzemnih i nadzemnih instalacija. Tek nakon pribavljanja navedenih podataka izraditi idejne projekte cijelokupne infrastrukturne mreže i to:

1. Idejni projekat motornog, pješačkog i mirujućeg saobraćaja;
2. Idejni projekat vanjskog vodovoda sa hidrantском mrežom;
3. Idejni projekat vanjske kanalizacije;
4. Idejni projekat odvođenja oborinskih voda;
5. Idejni projekat niskonaponske mreže;
6. Idejni projekat TT mreže;
7. Idejni projekat hortikulture.

Sve navedene idejne projekte izraditi u razmjeri 1 : 200.

Grafički prilozi

- a) Situacioni prikaz zoniranja R 1 : 200. Zona I: objekat unutar zidina. Zona II: objekti van zidina sa slobodnim površinama.
- b) Situacioni prikaz lociranja arheoloških sondi R 1 : 200.
- c) Situacioni prikaz numeracije objekata R 1 : 200.

Izvođenje radova

Nakon izrade i usvajanja kompletne investiciono-tehničke dokumentacije od strane specijalizovanih radnih organizacija i odgovarajućih službi i institucija, odnosno nakon završetka jednog slo-

ženog, odgovornog i dugotrajnog posla nastupa konačna, najsloženija završna faza, a to je izvođenje radova na obnovi i revitalizaciji, kojoj svi pobrojani, prethodni radovi služe isključivo kao baza.

U pogledu izvođenja radova sve objekte prostornog kompleksa Španjole možemo razvrstati u tri grupe:

I. Fortifikacioni objekti, u koje spadaju kule tvrđavske zidine i objekti na jugoistočnoj strani izvan zidina.

II. Objekti različitih namjena unutar zidina.

III. Objekti komunalne infrastrukture neophodni za normalno funkcionisanje jedne visenamjenske složene organske strukture.

U procesu izvođenja gotovo je nemoguce dati prioritet nekoj od navedenih grupa, jer su svi radovi međusobno povezani i uslovjeni, pa proces obnove treba da teče kontinuirano.

Izvođenje radova u ovom prostornom kompleksu sa tehničkog, tehnološkog i organizacionog stanovišta biće veoma težak, složen i odgovoran posao, koji će i zbog svoje specifičnosti zahtijevati maksimum napora i odgovornosti, visok stepen stručnosti i izvanrednu permanentnu saradnju između izvođača, investitora (biće ih više) i nadzorne službe.

Način građenja biće gotovo klasičan, sa otežanim uslovima za odvoz otpadnih i dovoz materijala potrebnih za gradnju, kao i za polaganje komunalne infrastrukture. Zato svim radovima treba prći krajnje ozbiljno i profesionalno uz prethodne temeljite pripreme. Kada radovi otpočnu njihov kontinuitet ne smije biti prekinut. Zato je neophodno obezbijediti sva potrebna finansijska sredstva i osigurati dinamiku njihovog priticanja. Ovo je naročito važno za izradu i zatvaranje cijelokupne konstrukcije finansiranja, jer sredstva za obnovu moraju biti udružena od više korisnika.

Imovinsko-pravni odnosi

Za uspješan završetak složenog procesa obnove, treba savjesno i odgovorno obaviti sve prethodne radove. Prije pristupanja obnovi i revitalizaciji ovog kompleksa treba ispitati i riješiti sve probleme vezane za imovinsko-pravne odnose u Zoni II, koji čine jedan od najbitnijih, u mnoštvu uslova za nesmetano i normalno odvijanje radova. Neriješeni ili samo djelimično regulisani imovinsko-pravni odnosi mogu predstavljati ozbiljnu prepreku obnovi, sanaciji, rekonstrukciji i revitalizaciji prostornog kompleksa Španjola.

Posebnu pažnju treba posvetiti regulisanju ovih odnosa u Zoni II, odnosno prostoru izvan zidina, koji je još u privatnim rukama. Spomenuti prostor je veoma važan, jer obezbeđuje odgo-

varajuće saobraćajne veze sa gradom sa istočne strane (projekat rekonstrukcije je već završen) i Igalom, po broju stanovnika drugim centrom u hercegovačkoj opštini sa zapadne strane, što će Spanjolu u turističkom pogledu učiniti mnogo privlačnijom.

Za ostvarivanje ciljeva obnove i revitalizacije ove stare, ali vrijedne cijeline treba usvojiti propise, koji bi regulisali nesmetano ostvarivanje ovog složenog procesa. Navedeni propisi treba da sadrže:

1. Nadležnosti organa, organizacija i ustanova sa područja opštine u toku revizije ovog ili izrade novog programa i cjelokupne investiciono-tehničke dokumentacije.
2. Privremene mјere i uputstva, kojih se moraju držati budući graditelji.
3. Tačne granice zahvata kompleksa Španjola, raniјe spomenute Zone I i II.
4. Zabranu prodaje privatnog zemljišta u okolini kompleksa, odnosno oko postojećih i budućih saobraćajnica, kao i bilo kakvu izgradnju, koja bi ugrožavala realizaciju ovog programa.
5. Sve privremene i druge zakonske mјere, koje organi uprave SO Herceg-Novi mogu preduzeti u cilju normalnog odvijanja ovog procesa.

Vraćanje u život ovog vrijednog, sada zapanjenog i napuštenog, ali za brojne domaće i inostrane posjetioce još uvijek atraktivnog i privlačnog objekta biće moguće jedino uz puno angažovanje i bespriječnu saradnju svih društvenih subjekata. Svojom novom namjenom kroz buduću eksploataciju ovaj objekat zajednici treba da vrati sve što u njegovu obnovu, revitalizaciju i zaštitu od daljeg propadanja bude uloženo.

Na kraju umjesto zaključka moramo reći da je jedini cilj ovog saopštenja bio upoznavanje: ugostiteljsko-turističkih, društveno-političkih i organizacija udruženog rada, mjesnih zajednica, institucija kulture, poslenika na polju kulture, javnih radnika, ljuditelja starina i svih žitelja opštine Herceg-Novi sa problemom zaštite i revitalizacije ovog jedinstvenog spomeničkog kompleksa.